

Окремі проблеми кваліфікації ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та шляхи їх розв'язання

О. В. Бринзанська,
аспірантка Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Стаття 390 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді обмеження та позбавлення волі. Це злочинне діяння є відносно новим для кримінального законодавства України, наслідком чого є кількісно обмежена практика застосування згаданої статті. До набрання чинності КК України 2001 року українське кримінальне законодавство не передбачало покарання у виді обмеження волі, що зумовлювало відсутність кримінально-правової охорони діяльності установ, які виконували б цей вид покарання, у тому числі і норми щодо ухилення від нього. У КК України 1960 року було передбачено норму лише щодо ухилення від покарання у виді позбавлення волі, що була прийнята у результаті доповнення Виправно-трудового кодексу України статтею 39¹, згідно з якою засудженим до позбавлення волі у виняткових випадках дозволялись короткострокові виїзди за межі місць відбування покарання, а у разі неповернення до виправної установи після встановленого строку засуджений притягався до кримінальної відповідальності. У КК України 2001 року норми, що передбачали кримінальну відповідальність за неповернення до місця відбування покарання осіб, засуджених до покарань у виді обмеження волі та позбавлення волі, яким було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення його строку, були об'єднані у єдину статтю кримінального закону. Крім того, ст. 390 КК України передбачає відповідальність засуджених до обмеження волі не лише за неповернення до місця відбування покарання, а й за самовільне залишення місця обмеження волі, злісне ухилення від праці, а також за систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання (частина перша ст. 390 КК України). Доцільність закріплення зазначених положень у статті кримінального закону, присвяченій ухиленню від покарання, є спірною, оскільки виникає проблема розмежування діянь, передбачених частиною першою ст. 390 КК та ст. 391 (інша протидія вимогам адміністрації виправної установи). Проблеми кримінально-правового захисту діяльності установ кримінально-виконавчої системи досить широко розглянуті в юридичній літературі, зокрема, досліджувались М. І. Бажановим, Є. М. Бодюлом, О. М. Колбом, П. С. Матишевським, В. І. Осадчим, О. І. Плужник, З. А. Тростюк, В. І. Тютюгіним та ін. Незважаючи на це, проблеми кваліфікації злочинів за частиною першою ст. 390 КК України науковцями практично не розглядалися. Викладене зумовлює актуальність обраної теми.

¹ *Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К., 1998. – Т. 4. – С. 659.*

Метою статті є дослідження об'єктивної сторони злочину, передбаченого частиною першою ст. 390 КК України, а також дослідження її співвідношення з окремими проявами злісної непокори адміністрації вимогам виправної установи.

Частина перша ст. 390 КК України встановлює відповідальність за: 1) самовільне залишення місця обмеження волі; 2) злісне ухилення від робіт особою, засудженою до обмеження волі; 3) систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі.

На нашу думку, діяння, передбачені частиною першою ст. 390 КК України, не повинні бути віднесені до ухилення від покарання у виді обмеження волі з таких міркувань. По-перше, самовільне залишення місця обмеження волі фактично являє собою втечу з кримінально-виконавчої установи, у якій виконується даний вид покарання. Залишення виправного центру, як і виправної (виховної) колонії, є самовільним у тому випадку, коли воно вчинене без спеціального дозволу адміністрації або за відсутності законних підстав. Тому правові наслідки самовільного залишення місця обмеження волі та місця позбавлення волі було б логічним закріпити в одній статті кримінального закону, доповнивши ст. 393 КК України відповідною вказівкою. По-друге, злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі, за своєю сутністю не є ухиленням від покарання. В українській мові поняття «ухилення» тлумачиться як намагання не робити чого-небудь, не брати участі у чомусь, а синонімом цього поняття є поняття «уникнення»¹. Відповідно різновидом ухилення від відбування покарання окремі автори вважають втечу з кримінально-виконавчої установи, адже метою цього діяння є повне уникнення покарання². Ми вважаємо, що у ст. 390 КК України доцільно передбачити лише ті діяння, які за своєю сутністю становлять ухилення від відбування покарання і спрямовані на його уникнення. До таких діянь слід віднести діяння, передбачені частинами другою і третьою ст. 390 КК України, а саме неповернення до місця відбування покарання осіб, засуджених до обмеження волі після закінчення строку виїзду (ухилення від покарання у виді обмеження волі), а також неповернення до місця відбування покарання після закінчення строку виїзду осіб, засуджених до позбавлення волі (ухилення від покарання у виді позбавлення волі). Варто звернути увагу, що кримінальне законодавство зарубіжних країн, регламентуючи відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, серед діянь, що становлять даний злочин, називає неповернення до кримінально-виконавчої установи після закінчення строку виїзду та ухилення від відбування покарання особою, якій надана відстрочка виконання вироку. Зокрема, такі положення передбачені § 2 ст. 242 КК Польщі, ст. 314 КК Російської Федерації, ст. 414 КК Білорусі, ст. 359 КК Казахстану, ст. 364 КК Таджикистану, ст. 380 КК Грузії, ст. 458 КК Іспанії та кримінальними законами окремих інших держав. Водночас у кримінальних законах зарубіжних країн відсутні положення, подібні за змістом до тих, що закріплені у частині першій ст. 390 КК України.

На нашу думку, злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання спрямовані на ухи-

² Егоров В.И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания наказаний. – Рязань, 1985. – С. 6.

лення не від покарання, а від виконання певного кола обов'язків, покладених на засуджених до обмеження волі, що визначені у ст. 59 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України). Зокрема, частина третя ст. 59 КВК України зобов'язує осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі, сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру. До засуджених, які порушують трудову дисципліну, можуть бути застосовані стягнення, перелік яких передбачено частиною першою ст. 68 КВК України, а у разі злісного ухилення від робіт адміністрація виправного центру надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до статті 390 КК України. Ні глава 13 КВК України, ні Інструкція з організації порядку та умов виконання покарання у виді обмеження волі, затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) № 27 від 16 лютого 2005 року та Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом ДДУПВП № 275 від 23 грудня 2003 року, не розкривають поняття злісного ухилення від робіт. У п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання у місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. № 2 зі змінами, внесеними постановами від 13 січня 1995 № 3 та 3 грудня 1997 року № 12 (далі – Постанова) при розкритті поняття злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи відзначається відкритий, демонстративний характер діяння суб'єкта даного злочину. Виходячи з наведеного положення, можна вважати, що злісному ухиленню від робіт теж властиві відкритість та демонстративність відмови засудженого від виконання обов'язку, покладеного на нього ст. 59 КВК України. Крім цього, при визначенні злісності діяння враховується характер та кількість вчинених раніше порушень та застосування заходів стягнення, накладених за їх вчинення. Враховуючи оціночний характер зазначеної ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого частиною першою ст. 390 КК України, що злісний характер ухилення від робіт у кожному випадку встановлюється судом³. Крім цього, згідно з частиною другою ст. 60 КВК України праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи та переведення на іншу роботу. Тому ухилення засудженого від робіт може виражатись у необґрунтованій відмові від виконання роботи, прогулах, появі на роботі у стані алкогольного або токсичного сп'яніння та інших порушеннях трудової дисципліни, правила якої закріплені у Кодексі законів про працю України та локальних нормативно-правових актах підприємств, з врахуванням обмежень, встановлених ст. 60 КВК України.

Окремі форми ухилення від покарання у виді обмеження волі становлять систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання. Під систематичним порушенням громадського порядку або встановлених правил проживання у частині першій ст. 390 КК України слід розуміти вчинення особою, засудженою до обмеження волі, не менше трьох адміністративних правопорушень, спрямованих на порушення нормального середовища в кримінально-виконавчій установі. Зокрема, як систематичне порушення гро-

³ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003. – С. 1062.

мадського порядку можуть бути кваліфіковані дрібне хуліганство, порушення тиші в громадських місцях та інші діяння, передбачені гл. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), за які винна особа притягувалась до адміністративної відповідальності. Систематичне порушення встановлених правил проживання полягає у скоєнні засудженим не менше трьох дисциплінарних проступків, що порушують заборони, встановлені Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Інструкцією з організації порядку та умов виконання покарання у виді обмеження волі та ст. 59 КВК України. До таких проступків відносять, зокрема, збереження в житлових приміщеннях заборонених предметів, виробів та речовин, відсутність у житловому приміщенні після відбою, вживання алкогольних напоїв, азартні ігри тощо, за умови, якщо за кожен із зазначених проступків засуджений був притягнений до дисциплінарної відповідальності. Варто зазначити, що діяння, які становлять порушення громадського порядку, передбачені гл. 14 КУпАП, та порушення правил проживання, встановлених нормативно-правовими актами ДДУПВП, частково збігаються за своїм змістом. Наприклад, у ст. 178 КУпАП передбачена заборона розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях, а у частині четвертій ст. 59 КВК України – заборона вживання алкогольних напоїв та пива засудженими; ст. 181 КУпАП забороняє азартні ігри у громадських місцях, а п. 29 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань заборонено організувати та грати в настільні та в інші азартні ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди, а гральні карти знаходяться під заборонаю взагалі. У таких випадках при кваліфікації дій засудженого застосовується положення КВК України або нормативно-правових актів ДДУПВП, тобто особа притягається до дисциплінарної відповідальності, оскільки норми КУпАП практично не враховують специфічності статусу суб'єкта правопорушення як засудженого та місця вчинення діяння – кримінально-виконавчої установи. Таким чином, положення КУпАП щодо порушення громадського порядку можуть бути застосовані лише до засуджених до обмеження волі, яким постановою начальниками кримінально-виконавчої установи дозволено проживання за межами території виправного центру, або до осіб, що вчинили правопорушення під час праці на виробництві виправних центрів або інших підприємствах, в порядку, передбаченому ст. 60 КВК України. Водночас, при визначенні ознаки систематичності порушень громадського порядку засудженим та кваліфікації дій засудженого за частиною першою ст. 390 КК України слід мати на увазі, що згідно зі ст. 39 КУпАП, якщо особа піддана адміністративному стягненню, але протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то ця особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню. Порушниками встановлених правил проживання у кримінально-виконавчій установі можуть бути лише особи, що проживають у гуртожитках виправного центру. При цьому, на нашу думку, вчинення дисциплінарних правопорушень є систематичним не лише тоді, коли дотримана їх кількісна характеристика (не менше трьох), якщо їх вчинено протягом певного проміжку часу, зокрема шести місяців. Такий строк зумовлений тим, що засуджений визнається таким, що не має стягнення, якщо протягом шести місяців з дня відбуття стягнення він не був підданий новому стягненню (частина чотирнадцята ст. 134 КВК).

Враховуючи викладене, ми вважаємо, що злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживан-

ня не є ухиленням від покарання у виді обмеження волі. Водночас ми відзначаємо споріднений характер зазначених діянь з такою формою злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи (в даному випадку – виправного центру), як інша протидія адміністрації щодо здійснення її функцій (ст. 391 КК України).

Так, інша протидія адміністрації виправної установи у здійсненні її функцій може полягати в умисних діях засудженого, спрямованих на перешкоджання нормальній праці засуджених або проведенню інших заходів, організованих адміністрацією згідно з правилами внутрішнього розпорядку виправної установи (п. 17 постанови). Зокрема, зазначені діяння охоплюють організацію страйків та участь у них, зрив заходів соціально-виховної роботи та навчання засуджених, порушення розпорядку дня, псування обладнання та інвентаря та ін.⁴ Крім цього, як і злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання, так і злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи, в т. ч. інша протидія адміністрації в здійсненні її функцій, посягають на нормальне функціонування режиму відбування покарання у виправному центрі⁵. На підставі викладеного пропонуємо виключити частину першу із ст. 390 КК України, з одночасним доповненням статей 391 та 393 КК України положеннями такого змісту: 1) статтю 393 КК України (втеча з місця позбавлення волі або з-під варти) доповнити формулюванням «з місця обмеження волі»; 2) у ст. 391 КК України (злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної установи) ввести формулювання «злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особами, які відбувають покарання у виді обмеження волі». Проте таке доповнення до цієї статті може бути ефективним засобом кримінально-правової охорони діяльності виправних установ лише при одночасному внесенні до ст. 391 КК України інших змін. Зокрема, норма, викладена в ст. 391 КК України, містить дисциплінарну преюдицію, згідно з якою суб'єктами злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи, у тому числі іншої протидії адміністрації у законному здійсненні її функцій, є засуджені, які за порушення вимог режиму відбування покарання протягом року були піддані стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводились на суворіший режим відбування покарання. Оскільки ст. 68 КВК України не передбачає дисциплінарного стягнення у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переведення на суворіший режим відбування покарання для осіб, що відбувають покарання у виді обмеження волі, то наявність дисциплінарної преюдиції робить неможливим застосування ст. 391 КК України до зазначеної категорії осіб. У такому випадку першим кроком законодавця має бути узгодження ст. 391 КК України з положеннями КВК України. Ми вважаємо, що запровадження дисциплінарного стягнення у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) для осіб, що відбувають покарання у виді обмеження волі, є недоцільним з таких міркувань. По-перше, обмеження волі є менш суворим покаранням, ніж

⁴ *Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар* / Ю. В. Баулін та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – С. 1062.

⁵ *Плужнік О.І.* Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою: Дис. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – С. 33.

позбавлення волі і призначається за менш тяжкі злочини, що зумовлює інший режим відбування покарання в умовах кримінально-виконавчої установи відкритого типу. По-друге, ст. 68 КВК України передбачає широкий перелік дисциплінарних стягнень, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі. Крім цього, положення гл. 13 КВК України («Виконання покарання у виді обмеження волі») та Інструкції з організації порядку та умов виконання покарання у виді обмеження волі не містять жодної норми, яка б передбачала можливість переведення засуджених до цього виду покарання на більш суворий режим за порушення вимог режиму відбування покарання. Оскільки положення ст. 391 КК України про переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переведення на суворіший режим відбування покарання для осіб, що відбувають покарання у виді обмеження волі, застосовується лише стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, ми пропонуємо положення щодо відповідальності за даний злочин осіб, засуджених до обмеження волі, виділити в окрему частину статті 391 КК України. Зміст цієї частини полягає в тому, що кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи, а також іншу протидію адміністрації виправної установи у здійсненні її функцій, у тому числі за злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання, вчинені особою, що відбуває покарання у виді обмеження волі, повинна наставати лише після застосування до цієї особи усіх дисциплінарних стягнень, передбачених ст. 68 КВК України. Таким чином, ми пропонуємо іншу дисциплінарну преюдицію, що ґрунтується на положеннях глави 13 КВК України і є відмінною від тієї, що міститься в положеннях ст. 391 КК України стосовно осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Викладене дає підстави сформулювати такі висновки. Самовільне залишення місця обмеження волі фактично являє собою втечу з кримінально-виконавчої установи. Інші діяння, передбачені частиною першою ст. 390 КК України, а саме злісне ухилення від робіт та систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі, за своєю сутністю є ухиленням не від відбування покарання, а від виконання обов'язків, покладених на засуджених до обмеження волі, визначених у ст. 59 КВК України. Зазначені діяння мають спільну правову природу з протидією вимогам адміністрації виправної установи, відповідальність за яку передбачена ст. 391 КК України. Для вдосконалення кримінально-правової охорони діяльності установ кримінально-виконавчої системи пропонуємо виключити частину першу зі ст. 390 КК України, з одночасним внесенням змін до статей 391 та 393 КК України. Одержані висновки мають значення для визначення соціальної сутності злочину, передбаченого частиною першою ст. 390 КК України, а також розмежування ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі від інших злочинів проти кримінально-виконавчої системи.